

Obraz vůdce

Vladimír Macura

Šťastný věk (Symboly, emblémy, mýty 1948–1989). Praha: Pražská imaginace, 1992. S. 46–53.

Socialismus se představoval jako svět rovnosti, a skutečně směřoval k modelu opřenému o rovnost. Nikoliv však pouze o rovnost občanskou, její ideál byl spíše prostou součástí všeobecného tíhnutí systému směrem k rovnosti v obecnějším smyslu, k ekvivalenci, vzájemné zaměnitelnosti prvků, a tím ke krajní vnitřní homogenitě, jednorodosti. Jednorodosti docílené ovšem za tu cenu, že dílčí složky sociálního modelu – až k té či oné konkrétní osobnosti, měly omezenou vlastní subjektivitu téměř jen na pouhý podíl na celkovém fungování systému jako celku, stávaly se prvkem obecné Subjektivitě systému, pevně dané jako soubor hotových a obecně závazných prefabrikátů poznávacích, volních, mravních, citových atd.

Tato jednorodost založená na „rovnosti“ však vyžaduje – zdánlivě paradoxně, ale přitom zákonitě – přísné hierarchické uspořádání, v němž význam jednotlivé složky systému až po určitou konkrétní osobnost je dán výlučně mírou podílu na oné obecné Subjektivitě systému, a mimo ni není ničím. Je tak pyramidálně odstupňován až k jedinému bodu, kde splývání ve všeobjímající ekvivalenci vrcholí naprostým ztotožněním systému s jedinou osobností – vůdcem.

Tato formulace zní možná dost temně a přímo vyžaduje podložit výklad něčím hmatatelnějším. V dubnu 1949 přednesl Zdeněk Nejedlý na Světovém sjezdu obránců míru projev, v jehož závěru konfrontoval Západ a „socialistický svět“ způsobem, který naši argumentaci dost zřetelně osvětluje. Dospěl k tvrzení, že na Západě není velkých osobností, a shrnul: „A podívejme se na mírový tábor. Kolik bychom tady museli a mohli jmenovat velkých, vynikajících lidí, a ještě nad těmi nejvíce vynikajícími je takový vůdce a taková hlava, která nás všechny vede a drží, jako je generalissimus Stalin.“¹

Podobné tvrzení lze samozřejmě smést se stolu jako neobjektivní, předpojaté, nesmyslné – ale přitom je důsledným rozvedením docela logické konstrukce, jejíž působení jsme se právě pokoušeli popsat. Jestliže je osobnost definována jen podílem na Subjektivitě systému, je zřejmé, že mimo tento systém (tedy na Západě) nemůže být skutečných osobností („Kdo je vede? Lidé, kteří už dávno a dávno patří do starého železa. [Potlesk]“²). A současně: právě uvnitř socialistického světa, kde působí souběžně mechanismus totožnosti i mechanismus přísné hierarchie (což v plánu osobnostním znamená v obou případech také nutné „odosobnění“ individua – jeho zaměnitelnost jakož i plnou odvozenost od určujícího principu), může podle téže logiky jedině vyrůst skutečná osobnost. Osobnost je jednoduše dána svou zaměnitelností a odvozeností, svou příslušností k systému ekvivalence a hierarchie.

Fungování sociálního modelu opřené o tyto zcela protikladné kategorie se obnažuje při pohledu na otázku, jak se socialistická kultura vypořádává s obrazem „vůdce“, zvláště pak v poměru k „těm ostatním“, řadovým občanům.

Setkáváme se tu s očekávanou podvojností. Vůdce je na jedné straně pojímán jako jeden z mnohých (princip ekvivalence), na straně druhé je postaven nad nimi (princip hierarchie). Lenin je například (v jiném výroku Zdeňka Nejedlého) „dělník na vinici světa i kolos týčící se dnes nad celým světem“.³ S. Kupka ve své próze rozvíjí ve vztahu ke Gottwaldovi následující dialog dvou starých lidí:

„Na co myslíš?“ optá se stařenky.

„Myslím, jestli také soudruh Gottwald jí buchtý?“

„Prosím tě, ty máš nápady!“

„A co!? Je přece člověk jako my, ne?“⁴

Také o něco výše citovaný Nejedlého výrok o Stalinovi napovídá tutéž podvojnost: Stalin je označen za vůdce, výjimečnou osobnost, ale přitom sama kategorie výjimečnosti je tu pojímána jako typická pro celý svět socialismu, tedy jako něco, co by Stalina vlastně nemělo vydělovat, ale naopak sblížovat s ostatními.

Brzy zjistíme, že tomu tak není, že princip ekvivalence a princip hierarchie rozhodně nejsou v podobných případech v rovnováze, že naopak každá manifestace „rovnosti“ vůdce ho od ostatních neskutečně vzdaluje. Jestliže je vůdce (Stalin, Lenin, Gottwald) „jako my“, „jeden z nás“, je sám tento atribut pojímán vlastně jako záračný, nadpřirozený – tak velký Vůdce, a přitom „jako my“, a přitom „jeden z nás“ („jí buchtý?“), „prostý člověk“. Atribut lidskosti neklade vůdce naroveň ostatním lidem, jeho „lidskost“ totiž vyráží dech, je ohromující. Nachází to pak výraz ve formulacích typu „nejlidštější z lidí“, které jsou z toho hlediska zvláště hodný pozornosti: motiv, který by měl utvrzovat sepětí vedoucí osobnosti s ostatními, se naopak stává základem další distance.

Sám atribut „jeden z nás“, „je s námi“ vůdce zbavoval jakékoli stopy po reálnosti („On s námi trávou, strminou si cestu kliesni, / náš ruksak nesie / cez úpal / i cez mrazy“, V. Mihálik⁵ – „On bude s námi, s námi na úsvitě, / až poprvé se zvednem k útoku“, S. Neumann⁶), jeho přítomnost vedle řadových obyvatel „nového světa“ byla jen metaforou, přesouvala ho do roviny mýtu, obdarovala ho božskými schopnostmi. Atribut „je jako my“ nebo „je s námi“ vůdce charakterizoval v podstatě jako všudypřítomného („všude byl s vojáky a pohraničníky vrchní velitel“, A. Kusák⁷ – „Můj tichý soudruhu, ty bratře čtvernohý... nás tady v duchu soudruh Gottwald objímá“, R. Kalčík⁸), vševedoucího („Vy víte vždycky – v každém okamžiku – čím žije a v co doufá každý z nás“, P. Kohout⁹), vševidoucího („Má prezident takové oči – eh, do

¹ Zdeněk Nejedlý, *Boj o mír I*, Var 2, 1949, s. 297.

² Tamtéž, s. 297.

³ Týž, V. I. Lenin, Var 2, 1949, s. 38.

⁴ Jiří Svetozar Kupka, *U prezidenta*, Alexej Kusák (ed.), Gottwald je s námi, Náš první dělnický prezident v zrcadle české a slovenské poesie a prózy, Praha, Naze vojsko 1953, s. 231.

⁵ Vojtech Mihálik, *Otec*, tamtéž, s. 67.

⁶ Stanislav Neumann, *Píseň o vrchním veliteli*, tamtéž, s. 63.

⁷ Alexej Kusák, *Na okraj knížky*, tamtéž, s. 5.

⁸ Rudolf Kalčík, *Psovod*, tamtéž, s. 82.

⁹ Pavel Kohout, *Čas lásky a boje*, Verše a písně z let 1952 - 1954, Praha, Mladá fronta 1954, s. 17.

duše jimi určitě vidí...“; S. Oborský¹⁰), všeslyšícího („A slyšel Stalin dívku / a pousmál se na ni“, J. Kainar¹¹). Tyto atributy – již zjevně nadskutečné – byly brány v padesátých letech zcela doslova a staly se běžnou součástí i dobových prozaických ztvárnění vůdce obrazu, která se nutně musela pohybovat v rámci alespoň trochu „pravděpodobného“, „realistického“ (kvazimimetic-kého) podání:

„Soudružku Zemanovou znám z obrázku,“ překvapil je Klement Gottwald, když mu ji chtěl předseda krajského výboru představit. „Soudruha Havlíčka již také.“

„Já jsem Tvrzník Ondřej,“ řekl děda.

„Nejstarší kovář v Praze,“ dodal Klement Gottwald.

„Všechno ví,“ blesklo Vítovi hlavou.

J. S. Kupka¹²

...hovoříme, vidím, důl náš zná, lidi tu zná, ale odvahu zeptat se, jak to, že nás tak dobře zná, když se přece nejen o nás, ale o všechny stará, – tu odvahu teda nemám...

S. Oborský¹³

Konečně ani vnější popis nepomáhal vůdce identifikovat a tak stvrzovat jeho lidskou individuálnost, ale zcela se podroboval funkci sémiotické, funkci „být znakem“, „symbolizovat“. Dobové charakteristiky Gottwalda jsou například vždy můstkem k obecným ideologickým univerzáliím – i ty nejurčitější údaje pokaždé míří tímto směrem. „Živě zbarvený obličej hanáckého rolníka“ (M. Pujmanová¹⁴) vypovídá o lidovém původu státníkově, „široká slovanská tvář“ (R. Podaný¹⁵) podtrhuje dobově vysoce ceněnou hodnotu slovanství. „Hluboká vráska od přemýšlení“¹⁶ odkazuje k atributu „moudrý“, ale – podobně jako „pevné rty“ („rty pevně semknuté“, V. Řezáč¹⁷) – i k atributu „nesoucí nesmírnou tíhu odpovědnosti“. „Široké ruce“ odkazují k atributu „dělnický“, „klidný hlas“ sugeruje jistotu atd. Z věcných atributů byla v souvislosti s Klementem Gottwaldem nejčastěji využívána „dýmka“ a „čepice“ nebo „beranice“ – opět předměty poměrně snadno mytizovatelné. „Dýmka“ v Gottwaldových rukou byla alegorií dýmky Stalinovy („V jeho dýmce doutná jako v dýmce Stalina / oheň kamen u kterých se schází rodina“, V. Nezval¹⁸), „čepice“ a „beranice“ naopak byly obrazem čepice Leninovy („S knížečkou v ruce, s čepicí, / v zázračné čapce Leninově“, J. Hilčr¹⁹), „beranice“ navíc patří k významovému okruhu „Vítězného února“ (Gottwald promluvil v beranici k davům na Staroměstském náměstí), ale navíc nesla nádech čehosi domáckého, lidového, spjatého s tradicí, což opět utvrzo-

lo obraz Gottwalda jako lidového prezidenta („Vypadá tak alšovsky s tou beranicí na hlavě“, H. Dvořáková²⁰).

Shrňme tedy: atribut „jeden z nás“ byl jen dílčí stránkou znaku „Klement Gottwald“, důležitou, ale nijak neopouštějící sféru znakovosti. Formálně sice hlásal, že státník je „stejný“ jako kterýkoliv jiný občan, přitom však tuto „stejnost“ představoval nikoliv jako přirozený fakt, ale v zásadě jako mystérium. Být stejného rodu se znakem tak svrchované hodnoty přetvářelo každého, kdo stanul tváří v tvář Gottwaldovu mýtu, opět ve znak, ba dokonce ve znak hodnoty téměř stejně svrchované. Ovšem mimo tento sémiotický plán pozbývala „stejnost“, „rovnost“ veškerého smyslu. Mezi vůdcem a občanem stála nepřekonatelná bariéra, která omezovala kontakt na několik ritualizovaných možností. Literatura té doby je i z toho hlediska zajímavým dokladem, právě proto, že usiluje setkávání občanů a státníka učinit přímo předmětem své výpovědi. Próza tu nabízí několik syžetových obměn: v próze z vojenského prostředí je to „přehlídka“ (J. Čech: Poslední noc, M. Khun: Voják a vrchní velitel) nebo „kontrola postavení (stráže)“ (L. Aškenazy: Otec).²¹ Hrdina povídky, voják, se setkává s vůdcem, čnicím nahoře na tribuně, pod kterou hrdina s ostatními pochoduje, spatří ho, když vrchní velitel prochází a kontroluje vojenské stanoviště při cvičení, jehož se účastní i ústřední postava apod. Jindy se setkání uskutečňovalo formou audience na Hradě, kdy měl hrdina možnost přiblížit se vůdci jako oficiální delegát (J. S. Kupka: U prezidenta, V. Minář: U milovaného prezidenta, J. Marek: Tři noci s jeho jménem, V. Řezáč: Nástup²²), nebo kdy se naopak setkání uskutečnilo při stejně oficiální návštěvě státníka na závodě. Kontakt vůdce a občana v dobové literatuře pak někdy zastupoval styk písemný (a tedy jednosměrný) v předpisové podobě „dopisu nejvyššímu představiteli“ (např. T. Svatopluk: Bez šéfa). Stojí za zmínku, že v poezii měl tento motiv svou obdobu dokonce ve zvláštním žánru „dopisuhlášení“ (A. Vacínová: Jsem na svém místě – soudruhu prezidente Gottwalde, J. Červený: Psaníčko soudruhu Gottwaldovi²³).

Ovšem nejčastěji se státník představoval občanovi spíše *in effigie*, jako obraz visící v dílně, ve světnici, v kasárnách („Na stěně, s pousmáním v tváři, / portrét soudruha Gottwalda“, I. Štuka²⁴). Především portrét státníka s občanem komunikoval, byl zvcčněním, konkretizací onoho mystického „je s námi“, ale přitom se stával víc než symbolickým sakrálním předmětem, nebyl jen ikonou „živého Gottwalda“ a hodnot, které prezident ztělesňoval, ale přímo jeho transsubstanciací: „Když jsme si v dílně pověsili / Gottwaldův obraz nad svůj stůl, / jako by utajené sí-

¹⁰ Stanislav Oborský, Ze životopisu, in: A. Kusák, c. d., s. 266.

¹¹ Josef Kainar, Český sen, Praha, Československý spisovatel 1953, s. 63.

¹² Jiří Svetozar Kupka, U prezidenta, in: A. Kusák, c. d., s. 235.

¹³ Stanislav Oborský, tamtéž, s. 266.

¹⁴ Marie Pujmanová, V Buzuluku, tamtéž, s. 55.

¹⁵ Richard Podaný, in: Otakar Franěk - Antonín Verbík (ed), Klement Gottwald ve vzpomínkách a dokumentech, Brno, Blok 1972, s. 31.

¹⁶ Marie Pujmanová, V Buzuluku, in: A. Kusák, c. d., s. 55.

¹⁷ Václav Řezáč, Náš Klema, tamtéž, s. 23.

¹⁸ Vítězslav Nezval, Veliký orloj, Praha, František Borový 1949, s. 190.

¹⁹ Jindřich Hilčr, Myslíme na vás, in: A. Kusák, c. d., s. 33.

²⁰ Helena Dvořáková, Ruku v ruce, tamtéž, s. 169.

²¹ Jaroslav Čech, Poslední noc; Miroslav Khun, Voják a vrchní velitel; Ludvík Aškenazy, Otec, vše tamtéž, s. 74 - 79, 83 - 87, 65-66.

²² Jiří Svetozar Kupka, U prezidenta; Vladimír Minář, U milovaného prezidenta; Jiří Marek, Tři noci s jeho jménem; Václav Řezáč, Nástup, vše tamtéž, s. 228 - 236, 237 - 241, 309 - 315, 218 - 219.

²³ Alžběta Vacínová, Jsem na svém místě - soudruhu prezidente Gottwalde, in: sb. Žijí v nás. Sborník básní a skladeb lidových autorů a skladatelů k úmrtí J. V. Stalina a Klementa Gottwalda, Praha, Orbis 1954, s. 69. Jan Červený, Psaníčko soudruhu Gottwaldovi, Literární noviny 1, 1952, 30, s. 2.

²⁴ Ivo Štuka, Šumavský zimní příběh, in: A. Kusák, c. d., s. 80.

ly, / věřte si nebo nevěřte, / v každém se náhle probudily... Až někdy myslíváme chvíli, / věřte si nebo nevěřte, / že oči jeho promluvily“ (O. Ježek²⁵). Tak, jak se člověk Gottwald přetvářel stále důkladněji ve znak, nabýval jeho portrét paradoxně větší reálnosti, byl intimní nebo alespoň intimizovatelnou součástí kterékoliv prostředí – rozšiřoval je sice vždy o rozměr veřejný, ale přesto zůstával jedním z řady blízkých předmětů obklopujících občana, „byl s ním“ nejen symbolicky, v rovině mýtu, ale také ve skutečnosti. S proměnou člověka ve znak se znak-obraz polidšťoval, „oživoval“.

Míru této přeměny ve znak, která vůdce postihla, odhaluje i nápadný sklon soustředit všechno, co se s ním spojovalo, v pouhé jméno. Týká se to jak Lenina („Pokloň sa k zemi, ak zaznie slovo Lenin“, M. Lajčiak²⁶), tak Stalina („o jméno jasné, prosté / se opřeli, / o jméno, v kterém roste / chléb s ocelí“, F. Hrubín²⁷), nebo Gottwalda („Kde matka děcku na kolébce zpívá... tam Gottwaldovo jméno uslyšíš“, S. Neumann, Píseň o vrchním veliteli²⁸). Souvisí to bezpochyby s tím, že vlastní jméno má jako takové zvláštní sémiotickou povahu (LOTMAN – USPENSKIJ 1973) – vytváří totiž logický kruh, označuje nikoliv určitou třídu jevů s určitým souborem vlastností, ale to, co je vlastním jménem označeno. Je tedy dokonale tautologické a dovoluje mnohem více než obecné pojmenování ztotožnění s denotátem. Vyhovuje proto velice dobře mytickému myšlení – jeho univerzalizmu, snaze vybudovat jednolitý, vnitřně propojený a úplný celek vyložitelný sám ze sebe. Jméno bylo opět svým způsobem trans-substanciací vůdce – vůdce mohl být přivolán do bezprostřední blízkosti konkrétního člověka prostým vyslovením jména, podle zákonitostí mýtu jméno nebylo jeho pouhým označením, bylo přímo fyzicky jím. Bylo proto hodno uctívání a lásky jako vůdce sám („A Jozef Stalin, / Meno milované“, M. Lajčiak²⁹), bylo zázračné jako on, vyzářovalo magickou sílu, bylo nezměrným bohatstvím („Se jménem Stalin nebyli jsme chudí“, J. Noha³⁰). Jestliže jsme na počátku této kapitoly řekli, že zvláštním rysem pojetí subjektivity v padesátých letech se stává její důsledné odvozování z obecně závazné Subjektivitý systému, pak je zapotřebí v této chvíli dodat, že zatímco na straně vůdce dochází k postupné sublimaci osobnosti v systém právě přeměnou reálné osobnosti ve jméno, jímž je celý systém vlastně označen (jméno vůdce pak označuje nakonec celý „nový společenský řád“, vůdcem vytvořený a ztělesňovaný), na straně druhé – na straně řadových občanů – je tomu jinak. Vazba k společenskému systému se zde ustavuje kategoriálně, cestou odosobnění, popřením i formálních rysů identity (Václav Bělohradský hovořil v této souvislosti o vyvlastňování osobní zkušenosti a identity ve prospěch obecných vlastností sociální skupiny a třídy (BĚLOHRADSKÝ 1983, 175). Jinými

slovy – zatímco na straně vůdce je splývání se systémem završeno vyústěním všeho ve vůdcevo jméno, které se stává nakonec metaforou samého systému („Vy jste tou svobodou... tím úsvitem, který se na svět hrne“, J. Pilař³¹), občan splývá se systémem ztrátou jména, tím, že se stává „lidem“, „třídou“, „dělníkem“. Tváří v tvář osobnosti, která se stala jménem, tíhne subjektivita ostatních k tomu být jen „já, bezejmenný já, /já voják svého lidu“ (F. Hrubín³²).

V mytickém plánu se okázale dávalo najevo, že mezi subjektivitou vůdce a subjektivitou občana není rozdíl – „Já – jeden z lidí, / co z pražského Hradu i z těžních klecí / dnes zemi a život svůj za štěstím řídí“ (K. Šiktanc³³). V obou případech Systém také sám pohlcoval skutečné lidské rysy osobnosti – přetvářeje jedince v kategorii, nebo naopak osobnost státníka ve jméno (a dokonce v pouhou šifru iniciál jména). Přesto to byly procesy zcela nesočetelné. Jak již bylo řečeno – rovností prosvítala hierarchie, nahoře „On“ jako jméno, dole „my“ jako kategori (lid, třída, pracující), často i v odpovídajícím prostorovém uspořádání: On na tribuně, my v průvodech pod ní, on na Pražském hradě, my v podhradí. I každý konkrétní jednotlivec (prostý člověk, dělník) měl sice formální nárok na postavení nahoře („dělník má klíč od Hradu“, M. Pujmanová³⁴), mohl jej naplnit výlučně skrze vůdce, právě „v osobě vůdce“ totiž „po prvé v historii tohoto národa skutečný lid zasedl na pražském hradě“ (V. Řezáč³⁵). K vůdci se sice povinně vázal atribut „věrný syn dělnické třídy“, ale současně se mu dostával výmluvně naroveň zcela protikladný motiv: „dělnická třída věrná vedoucím státníkovi“ („Gottwald vedl k vítězství svou věrnou třídu“, O. Ježek³⁶) – tématem „je s námi“ jednoznačně prosvítalo téma jiné: „je nad námi“. Lid měl tedy před sebou jasnou perspektivu sebezdonalování – snažit se přiblížit milovanému vůdci: „Tím nesmrtelný pomník postavíme, / když Gottwaldem se stane lid!“, (M. Kopl³⁷).

Zajímavá je z toho hlediska při rozboru emblematické vůdce (a v popředí našeho zájmu stojí především emblematika Klementa Gottwalda) vysoká četnost motivu „hradního okna“. Okno se stává takřka mystickým pojítkem mezi prostorem Hradu, světem Velkého státníka, a podhradím: bylo paralelou portrétem státníka i paralelou tribuny, z okna Klement Gottwald přehlížel defilé zástupů: „Tisíckrát oči ve hře nočních světél / hledaly okno v temném pruhu zdi...“ (J. Pilař³⁸) – „Z pražského hradu do daleka / se drahý soudruh Gottwald dívá“ (P. Kohout³⁹) – „Z Hradu se na nás dívá / milujícím očima... čeká – /

²⁵ Otto Ježek, Gottwaldův úsměv, tamtéž, s. 227.

²⁶ Milan Lajčiak, Nenávidím a milujem, in: Verše, Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatury 1953, s. 148.

²⁷ František Hrubín, Chléb s ocelí, Moravská Ostrava - Praha, Josef Lukasič 1945, s. 31.

²⁸ Stanislav Neumann, Píseň o vrchním veliteli, in: A. Kusák, c. d., s. 63.

²⁹ Milan Lajčiak, Pozdrav, K sedemdesátinám súdruha Stalina, in: Verše, c. d., s. 85.

³⁰ Jan Noha, Světlo, Praha, Československý spisovatel 1950, s. 12.

³¹ Jan Pilař, Radost na zemi, c. d., s. 16.

³² František Hrubín, Chléb s ocelí, c. d., s. 42.

³³ Karel Šiktanc, Tobě, životel, Verše, Praha, Práce 1951, s. 9.

³⁴ Marie Pujmanová, Miliony holubiček, Verše z domova a ze světa, Praha, Svoboda 1950, s. 28.

³⁵ Václav Řezáč, Náš Klema, in: A. Kusák, tamtéž, s. 22.

³⁶ Otto Ježek, V Únoru, tamtéž, s. 182.

³⁷ Miloš Kopl, Když stál jsem čestnou stráž, in: Žijí v nás, c. d., s. 77.

³⁸ Jan Pilař, Hvězda života, Verše z let 1950 - 1953, Praha, Československý spisovatel 1953, s. 111.

³⁹ Pavel Kohout, Verše a písně, in: Tři knihy veršů, Praha, Mladá fronta 1955, s. 51.

jakou mu dáme odpověď? „ (M. Kratochvílová⁴⁰). Na rozdíl od tribuny a obrazu, které Velkého státníka vystavovaly pohledu lidí „zdola“, okno pouze vypovídalo o jeho přítomnosti, odtud v mýtu pozoroval svou zemi (okno Hradu bylo rekvizitou rozvíjející motiv jeho vševidoucnosti), ale sám zůstával skryt a utajen. Ještě tajemnější bylo okno za noci: nikdy – alespoň v dobových textech – nezhasínalo, zůstávalo vždy rozsvícené (světlo bylo ostatně konvenčním atributem vůdce), splývalo s hvězdami, s kosmickým řádem („Večer bdí hvězdy nad řekou a světla na Hradě“, V. Kohoutek⁴¹), začleňovalo se do jiného světa než všednodenně lidského. Zatímco obyčejný svět obyčejných lidí se v noci ukládal ke spánku, okno ve tmě bylo znamením toho, že vůdce „pracuje a bdí“ (J. Pilař⁴²), střeží spánek smrtelníků („Spi, slunko mé... Na hradě za řekou do noci okno svítí. / To soudruh Gottwald nad tvým spánkem bdí“, S. Neumann⁴³), zvláště dětí („Jdi, můj malý, klidně spát, / soudruh Gottwald má tě rád, / a když on tvůj spánek chrání – / nemáš se tu čeho bát...“, P. Kohout⁴⁴). Byť i všichni usnou, Velký vůdce je jediný, který nezamhouří zrak („Jen v jednom okně ještě nezhasne se. / Jen soudruh Gottwald ještě nešel spát“, S. Neumann⁴⁵). V tomto místě se emblematika Klementa Gottwalda nápadně stýká s emblematickou Stalinovou („bdí v Kremlu moudrý, usměvavý Stalin“, J. Pilař⁴⁶), zdá se, že přímo z ní se ostatně také téma „okna na Hradě“ bezprostředně odvíjí. Už i stalinská emblematika v SSSR využívala hojně tohoto typu motivů (Stalin bdí, Stalin je na stráži), jimiž byly přetvářeny v kladnou hodnotu určité „démonické rysy“ Stalinovy osobnosti, jeho posedlost prací v noci, kterou mimochodem značně terorizoval kremelský aparát (GROYS 1988, 78).

Emblematika Gottwalda se ostatně s emblematickou Stalinovou stýkala v mnoha důležitých bodech, už jsme si měli možnost povšimnout, že představuje jen obměnu obecné emblematicky vůdce a že některé její momenty jsou vlastně tvořeny analogicky nebo alespoň vnímány v analogii k ustáleným atributům Stalina či Lenina (vzpomeňme motivu Gottwaldovy dýmky, Gottwaldovy čepice nebo beranice). S Gottwaldem se spojovaly stejně jako se Stalinem a Leninem motivy světla (slunce, jitřenka, hvězda). Také pověstná pouliční lampa, pod kterou podle dobových hagiografických příběhů Gottwald v mládí četl, nebo petrolejka, u které dlouho do noci studoval (stala se centrálním objektem Gottwaldovy světničky v jeho obnoveném rodném domku), patřily do tohoto tematického okruhu (obdobně jako například „Leninova lampička“, symbol elektrifikace Ruska). Neméně oblíbený motiv „majáku“ stál na průsečíku tematiky „světla“ a „mořeplavby“, jejíž sémantika s příznačnými rekvizitami „kompasu“, „kormidla“ se taktéž řadila k velmi žádoucím. Klement Gottwald byl často alegorizován postavou kormidelníka, kapitána („Když stane na kapitánském

můstku Československé republiky...“, M. Majerová⁴⁷), lodivoda („Vy, který pevně, najisto / bouřemi loď jste doved k břehu“, I. Skála⁴⁸). Analogicky ke generalissimu Stalinovi byl i Gottwald s oblibou charakterizován jako „generál“, „vrchní velitel“, jindy jako „sadař“ a ještě častěji jako „hospodář“, byl spojován podobně jako Stalin s motivem plánu, byl charakterizován jako „inženýr“ („Náš soudruh Gottwald – inženýr, slunečnou bránu otevírá, / za ním se rodí světlý mír“, P. Kohout⁴⁹), „stavitel“, „kovář“ („Vy, tvůrce strany, kovář českých dějin“, M. Gazda⁵⁰). Zcela analogicky ke Stalinovi nesl i Gottwald atributy „otce“ („otec pracujících“, „otec nás, chudého lidu“⁵¹ apod.).

V emblematické Gottwaldově jsou ovšem i některé odlišnosti: na rozdíl od emblematicky Stalina a Lenina se obecný motiv „syn lidu“ výrazně konkretizuje odkazem k dělnickému původu státníka. Gottwald je důsledně opisován jako „první dělník“, jako „truhlář na Hradčanech“ (V. Skolaudy⁵²), jako „tesař“ („Z tesařiny skromného krovu přesešel na tesařinu velkolepých plánů budoucnosti“, M. Majerová⁵³). Dalším osobitým rysem je důraz na motivy legitimacy Gottwaldova příchodu na Hrad, ten není ličen jen jako revoluční zvrat, ale i jako naplnění smyslu české historie. Jeho příchod ze vzdáleného kraje do hlavního města a vzestup na nejvyšší post ve státě sice zčásti přejímá půdorys stalinské legendy – Gottwaldovy rodné Dědice z toho hlediska sehrávají úlohu gruzínské Gori, Haná je dvojníkem Gruzie –, ale současně se legenda gottwaldovská mnohem výrazněji napojuje na oficiální nástupnickou tradici českého království. Gottwaldovo zvolení prezidentem je opakováním volby Libušiny („lid vás za hlaholu zvonů / odved si na trůn Libušin“, M. Kratochvílová⁵⁴), Gottwald je tedy dovršením mýtu státnosti, je znovuzrozením Přemysla Oráče („Ten moudrý mírumilovný / syn z Dědic, Stadic naší Hané“, V. Nezval⁵⁵), a tak pokračováním národní přemyslovské dynastie. Tato odlišnost obou emblematických postav však byla spíše výjimečná, v zásadě obě – stalinská i gottwaldovská – pracovaly se stejnými motivy, aniž si přitom překážely. Obě v nejvyšší významové rovině odkazovaly k vůdčí úloze státníka, k jeho roli spásitelské, představovaly ho jako nejvyšší dobro, jako hodnotu nesmrtelnou a věčnou. I na této úrovni se uplatňovalo ono celkové směřování „světa socialismu“ k jednorodosti, k formální rovnosti všech prvků. „Gottwald je Stalin“,⁵⁶ prohlásil Ján Kostra a byl to týž typ výroku jako „Gottwald je lid“ (J. Sumara⁵⁷). I v tomto

⁴⁰ Marie Kratochvílová, Gottwaldova slova, in: A. Kusák, c. d., s. 274.

⁴¹ Václav Kohoutek, Na Hradě stojím stráž, tamtéž, s. 92.

⁴² Jan Pilař, Hvězda života, c. d., s. 111.

⁴³ Stanislav Neumann, Píseň o lásce a nenávisti, Praha, Mladá fronta 1952, s. 35.

⁴⁴ Pavel Kohout, Verše a písně, c. d., s. 56.

⁴⁵ Stanislav Neumann, Píseň o lásce a nenávisti, c. d., s. 78.

⁴⁶ Jan Pilař, Hvězda života, c. d., s. 41.

⁴⁷ Marie Majerová, Náš soudruh prezident, in: A. Kusák, s. 281.

⁴⁸ Ivan Skála, Dále vpřed!, in: A. Kusák, c. d., s. 346.

⁴⁹ Pavel Kohout, Verše a písně, c. d., s. 58.

⁵⁰ Martin Gazda, Klementu Gottwaldovi, in: A. Kusák, c. d., s. 50.

⁵¹ Josefa Hloušková, Dík, Žijí v nás, c. d., s. 60.

⁵² Vlastimil Školaudy, Hlas doby, Praha, Československý spisovatel 1950, s. 42.

⁵³ Marie Majerová, Náš soudruh prezident, in: A. Kusák, c. d., s. 281.

⁵⁴ Marie Kratochvílová, Soudruhu Gottwaldovi, in: A. Kusák, c. d., s. 48.

⁵⁵ Vítězslav Nezval, Zpěv míru, Praha, Československý spisovatel 1950, s. 29.

⁵⁶ Ján Kostra, Proti smrti, in: A. Kusák, c. d., s. 295.

⁵⁷ Jiří Sumara, Srdce lidu, in: Žijí v nás, c. d., s. 56.

případě se však za formální rovností skrývala přísná hierarchie.

Tato hierarchie vyvstávala tam, kde se obě emblematicky setkávaly. Se Stalinem i Gottwaldem – jak jsme si právě připomněli – se spojoval atribut „otce“ (otec nás všech, otec národa), ve vztahu k svrchované hodnotě „lidu“, „strany“ mohli oba nést atribut „syna“ („syn lidu“, „syn komunistické strany“), ale ve vzájemném vztahu příslušel atribut „otec“ výlučně Stalinovi a atribut „syn“ výlučně Gottwaldovi (Gottwald jako „Stalinův syn“). Obdobně atribut „učitel“ patřil jak Stalinovi, tak Gottwaldovi, ale ve vzájemném vztahu mohl být atribut učitel užít jen o Stalinovi, kdežto Gottwald byl zásadně označován jako „žák Stalina“. S Gottwaldem i Stalinem mohly být rovným dílem asociovány motivy kosmické, které je oba povyšovaly nad lidskou všednodennost, ale zatímco se Jméno Stalin stávalo znakem v zásadě vlastně pro celé jsoucno („Klenba světa; pevný bod ve vesmíru“⁵⁸) a zosobňovalo život jako takový („Stalin je život“, J. Pilař⁵⁹ – „Staline, / jsi slunce, / voda, / vzduch, / vším, čím se žije, / dokud na této planetě jsou lidé“⁶⁰), tíhlo na tomto pozadí Jméno Gottwald k mnohem omezenějšímu rozsahu. Byli Gottwald i Stalin „otec národů“, v případě Gottwaldově se tento atribut vázal přece jen na menší oblast československou („našich národů... otec drahý“⁶¹), zatímco v případě Stalinově se jeho platnost vztahovala na celou zeměkouli („náš velký otče... miloval jsi všechny pracující, / ať černé, barevné či bílé pleti“⁶²).

Mýtus Gottwalda byl tedy méně univerzální, byl obměnou mýtu Stalina pro oblast Československé republiky. Ve vztahu k stalinskému mýtu stál zřetelně „o stupínek“ niž. Ovšem to jednoznačně druhé místo znamenalo mnohem více povýšení než degradaci, protože Stalin představoval natolik hodnotu božskou a jedinečnou, že už samo přiblížení k němu stvrzovalo znovu i nadlidské, věčné, božské hodnoty znaku „Gottwald“.

**Univerzita Karlova v Praze – Filozofická fakulta
Katedra české literatury a literární vědy**

nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1

tel: 221 619 232

fax: 221 619 233

kontaktní e-mail: ceslit@ff.cuni.cz

website: <http://cl.ff.cuni.cz>

textová edice: [ViS]

Veškeré poznámky, připomínky, námítky, dotazy či vnechávky v textu hlase na e-mail grant_kcl@centrum.cz.

⁵⁸ Karel Konrád, Promluva, in: A. Kusák, c. d., s. 287.

⁵⁹ Jan Pilař, Hvězda života, c. d., s. 107.

⁶⁰ Marie Lašková, 5. března 1953, in: Žijí v nás, c. d., s. 23.

⁶¹ Václav Klička, 14. březen 1953, tamtéž, s. 19.

⁶² Ladislav Macek, Stalinovi, Žijí v nás, c. d., s. 32.